

Határtalanul – kulturális identitás a hármashatár osztrák, szlovén és magyar térségében

Gráfik Imre: *Határtalanul. Határon innen és túl.* Pannónia Könyvek, Pécs, 2013

A könyv szerzője, Gráfik Imre az 1980-as évek közepétől egyre intenzívebb kutatásokat folytatott a címben említett térségben, vizsgálva az ott élők nyelvi-kulturális hagyományait, társadalmi együttélési formáit. Kutatási eredményeit számos konferencián mutatta be, és sok tanulmánykötetben, szaklapban megtalálhatóak részeredményei.

A fentiekből már sejthető, hogy legújabb – már nem is annyira új, de elég nehezen beszerezhető, ezért kevésbé ismert –, a témakörrel foglalkozó tanulmánykötete részben ezeknek az itt-ott fellelhető tanulmányoknak a gyűjteménye, ám jóval több egy gyűjteményes kiadásnál, hiszen sok esetben átdolgozta, továbbgondolta a korábban megjelenteket, illetve újakat illesztett hozzájuk. Sőt, a tanulmányokat egyazon kötetben belül, több nyelven is közzéteszi: magyarul, németül, szlovénul, horvátul, tehát a témák szerint érintett közösségek anyanyelvén, és olykor angolul is olvashatók tudományos eredményei.

Gráfik tíz egységre tagolta könyvét: I. Őrsziget – Siget in der Wart. Egy in situ műemléki együttes és történeti néprajzi gyűjtemény, II. A népszínmű szerepe a tudat őrzésében. A Velika Pisanica-i (Horvátország) példa, burgenlandi és szlovéniai kitekintéssel, III. A kisebbségi kultúra esélyei. A horvátországi szórványmagyarság múltja és jelene, IV. Nemzet, nemzetiség, nemzeti kisebbség. Nemzeti identitás a horvátországi szórványmagyarság körében, V. Multikulturális közösségek lehetséges kapcsolatrendszere, VI. A nyelvhasználat és az identitás összefüggései a horvátországi szórvány magyaroknál. Egy mikrovizsgálat tanulságai és dilemmái, VII. Új állam – új lehetőség?, VIII. Hármashatár. Közép-európai nemzeti traumától a népek találkozási helyéig, IX. Nyugat-Európából Kö-

zép-Európába. Egy dunántúli (Vas megyei) példa, X. A Pannon-táj vonzása – avagy – Nyugat-Európából Közép-Európába.

Lássuk tehát kicsit közelebbről a tíz tételt! Az elsőben Őrsziget példájából egy műemlékegyüttes megmentésének, új funkcióval való életre keltésének lehetőségét rajzolja meg a szerző. Mint írja: „A burgenlandi őrszéki magyar települések közül Őrszigeten megvannak az adottságok, hogy egy történetileg kialakult faluközpont műemlékvédelmi és muzeológiai szempontokat is figyelembe vevő revitalizációjával a magyarság legnyugatibb komplex kultúrtörténeti emlékhelyét lehessen létrehozni.” Gráfik felvázolja a vidék magyarságának sok évszázados történetét a nyugati gyeptől egészen napjainkig. Részletesen bemutatja a műemlék épületek funkcióváltozását, ha volt olyan, majd ír a változó társadalmi igényekről, az Ausztriában kibontakozó és felerősödő falumegújítási mozgalmról (Dorfneuerung), melynek célja a hagyományok, értékek felelevenítése, megóvása. Voltaképpen ezzel a mozgalommal találkozott a lokalitás akarata, amiről a cikkben olvashatunk.

A második tanulmány a Velika Pisanicán kisebbségben élő magyarság identitás- és nyelvörzésének példáját mutatja be, mégpedig a népszínművek és a színjátszás kapcsán. Az anyanyelv használata közösségi szinten rendkívül fontos, mert csak így módon őrizhető meg a népi műveltség tudásanyaga. Ebben segít a színpadi nyelvként felbukkanó kisebbségi anyanyelv. A népszínművek „[h]atásmechanizmusa mögött vitathatatlanul ott rejlik a nem túl bonyolult cselekmény és karakterábrázolás, a nyelvi lelemény, tájnyelv adta lehetőségek kihasználása...”, ami az előadás közönségét saját anyanyelvének használatára ösztönözheti. Gráfik Imre a pisanicai példa nyomán tovább vizsgálódott a horvátországi szórványmagyarság körében, amely vizsgálódásairól is számot ad tanulmányában.

A harmadik cikkben a kisebbségi kultúra esélyeit veszi számba, azzal, hogy egy rövid történeti áttekintésben elmondja, hogyan is került a magyarság Horvátország különböző részeire. Az olcsó földek szívó hatása jelentős magyar tömegeket hozott mozgásba. Ezek a bevándorlók a Dráva és a Száva mentének termékeny síksági falvaiban telepedtek meg. A Monarchia megszűntével elvesztették erős hátszágukat, és nemzetiségi környezetük beolvasztó hatása is felerősödött. Mára az „egyre gyorsuló asszimilációs folyamat, amely a vegyes házasságok számának növekedésében, a magyar nyelvű oktatás igénybevételének csökkenésében, illetve a korai szakosított oktatásban és több más negatív tünetben jelentkezik”. A békeidők folyamatát összeveti a polgárháború következményeivel, és megállapítja, hogy a horvátországi magyar közösséget összességében az oktató értelmiség 40%-a hagyta el az 1990-es években.

A negyedik tanulmány voltaképpen az előzőben felvázoltak folytatása, hiszen a szórványmagyarság egészének nemzeti identitását veszi górcső alá. A kutatás során kérdőíves felméréssel tájékozódtak arról, miként viszonyulnak a szórványban élő magyarok magyarságukhoz, nemzeti/nemzetiségi identitásukhoz. Az adatfelvétel 1996-ban és 1997-ben történt. A kérdőív szemléletében néprajzi/antropológiai megközelítésű. A kérdőív főbb pontjai: a magyarországi származástudat őrzése, magyar nyelvhasználat a családban, magyar nyelvű iskolai oktatás, vallásgyakorlás és hitélet, magyarországi kapcsolattartás, magyar nyelvű elektronikus média, nyomtatott sajtó és könyv, magyar művelődési egyesület, magyar politikai szervezet, magyar ünnepek stb.

Az ötödik tanulmány a multikulturális közösségek lehetséges kapcsolatrendszerét tekinti át, feltérképezve egy adott település, Velika Pisanica településszerkezetében meglévő zónákat. Az egyutcás falut nyugat-keleti irányban a templomok tagolják: a református, a pravoszláv és a katolikus. Gráfik leírja, hogy a református templom környékén magyarok, a pravoszláv templom környezetében szerbek, míg a katolikus templom körül magyarok és horvátok laktak. „A falusi társadalom működése, funkcionális rendje, valamint egyéni, illetve családi stratégiák azonban már igen korán tágították, át- meg átlépték a térbeli határokat.” Ennek a bonyolult kapcsolatrendszernek vertikális és horizontális síkjait elemzi.

A hatodik cikk a nyelvhasználat és az identitás összefüggéseit vizsgálja fel a horvátországi magyar szórványokban. Az előző tanulmányában foglaltakkal összecsengő, ismétlődő, elemző, összegző megállapításai mégis izgalmasak. Főként az, amelyikben a következőket summázza: „Nem állítható ugyanekkor, hogy az ún. nyelvvesztés feltétlenül nemzeti/nemzetiségi tudatvesztést is jelent.” Hasonlóval magunk is találkoztunk a szerémségi Maradékon.

Új állam – új lehetőség? Teszi fel könyve hetedik tanulmánya címében a kérdést. Majd a bevezetőben arról ír, hogy az új lehetőség voltaképpen egy polgárháborús katasztrófával kezdődik a térségben élők számára. Horvátország, részben töröktől megkímélt területén, egy évezrede élő magyarság is menekülni kényszerült a harcok elől. Majd sietve megállapítja: „Az új állam által adott új lehetőségek elvileg és alapvetően, s a legfontosabb emberi jogokban minden állampolgár számára egyaránt érvényesek.” Az elvek és a gyakorlat, tudjuk jól, s ez olvasható ki Gráfik tanulmányából is, hogy sokszor köszönő viszonyban sincsenek egymással. Erre vonatkozatható a következő megállapítása: „Visszafordíthatatlannak tűnő folyamat érvényesül a magyar nemzetiség körében a nyelvi-kulturális asszimiláció és a vegyesházasságok növekedése terén, valamint a csökkenő gyermek-

vállalási készségben. Mindehhez hozzá kell tennünk a nemzeti-nemzetiségi identitását őrző magyar lakosság elöregedését.” A korábbi, polgári hagyományokhoz való visszatérés szabadabb és megengedőbb többségi kerete önmagában nem elegendő. Talán egy erőteljes pozitív diszkrimináció segítheti a kisebbségek megmaradását, amihez kell a horvátok hajlandósága és az anyaország áldozatvállaló támogatása is.

A nyolcadik tanulmány a magyar-osztrák-szlovén hármás határ kialakulásának körülményeivel indít, ami a magyarok számára traumát jelent mind a mai napig. Gráfik bemutatja a határ kijelölésének történetét, majd a két világháború közötti helyzetet is vázolja. Ezután tér rá a második világháborút követő kommunista diktatúra éveiben kialakult helyzet ismertetésére. Az 1949-től kiépülő vasfüggöny, a korábban összetartozó és az összetartozás némely elemét az új országhatárok kialakítása után is őrző térség teljes elszigetelődéséhez vezetett. A fordulat az 1980-as években kezdődött, mikor is a térség társadalmi-politikai szervezetei újraszervezték kapcsolataikat a határ túloldalán lévő partner térségekkel. Az igazi áttörést – írja Gráfik Imre – 1989. május 27-e jelentette, amikor létrejött a *Határ menti találkozó a békéért* Muraszombat, Fürstenfeld és Körmend között. Külön foglalkozik a szerző az 1990-es években kínálgató határ menti együttműködés lehetőségeivel, annak interperszonális, politikai és közéleti, gazdasági és kereskedelmi, kulturális és művelődési, sport- és szabadidős, valamint turisztikai vetületével.

A kilencedik tanulmány egy dunántúli példát mutat be, nevezetesen a határövezetben lévő Iklanberény lakossági átrétegződésének történetét. A falu egy alapvetően jó infrastruktúrával rendelkező térségben, közel a vasi megyeszékhelyhez és az európai hírű Bükfürdőhöz, vonzó megtelepedési helyként kínálta magát németországi és ausztriai nyugdíjasoknak. A külföldiek építkeztek és átépítettek, így teremtve meg számukra új otthonaikat. A betelepültek fele nagyvárosokból – Berlin, Frankfurt, Köln, Hamburg, München – érkezett. Magyarországi gyökerekkel nem rendelkeztek, csupán egyetlen kivételt említ a kutató. Az állandó szándékkal történt megtelepedést mutatja, hogy az újonnan jöttek vállalkozásokat indítottak, néhányuk magyarul tanul.

A Pannon-táj vonzása címet viselő tizedik tanulmány a fent említett kistérségi példából kiindul, a regionális együttműködés lehetőségeit taglaló írás. A régióba való betelepedést a természetföldrajzi és infrastrukturális adottságok mellett a médiaismertséggel magyarázza a szerző. Abból indul ki, hogy Magyarország útja az unióba egy hosszabb előkészület után valósult meg. Ennek az előkészületnek fontos eleme volt az Alpok-Adria munkaközösség, no meg a rendszeres tévéadás, melyen keresztül folyama-

tos volt az információáramlás. Kétségtelenül fontos szerepe volt még a turizmusnak is. A döntő lökést mégis az ország uniós csatlakozása jelentette, ami a térség lakóit azonos, uniós polgári jogállással ruházta fel.

Véleménye szerint fontos tényező, hogy a táj közvetlenül kapcsolódik Nyugat-Európához. A megtelepedés okai között első helyen a munkavállalás, vállalkozás beindítását jelöli meg, majd rögtön ezt követi a nyugalomágyba vonulás. Nem lehet nem észrevenni, hogy elsősorban az inaktív lakosság telepedik meg a térségben. Olyanok tehát, akik nyugdíjas éveiket töltik, és azért jönnek, mert Magyarországon jó körülmények között, olcsóbban és magas színvonalon tudnak élni.

A határok átjárhatósága, légiessége még nem azonos a térségi együttműködéssel. Sőt, a közös ünneplés a hármas határkőnél sem jelent tartós gazdasági-kulturális kapcsolatokat. Gráfik Imre könyvében mindezekről a lehetőségekről olvashatunk, megismerhetjük mindennek lehetséges fundamentumait. Arra azonban, hogy valóban határ menti, sok szálon egymáshoz kötődő térségi együttműködés jöjjön létre a magyar-szlovén-osztrák hármas határ közelében, és ez régióvá szerveződjön, ahogy mondani szokás: sok víznek le kell folynia a Kerkán és a Dráván.

A multikulturalitás együttélést feltételez, de Gráfik könyvéből az rajzolódik ki, hogy ez messze van. A térségben élők inkább egymás mellett élnek, és nem együtt. Napjaink történései – gondoljunk a migránsválságra – a gyors visszarendeződéssel felé mutatnak. Mindenki határzárban, ellenőrzésekben gondolkodik, ami, valljuk be, nem kedvez egy még ki sem alakult multikulturális környezet fejlődésének.

